

РОЛЬ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті доведена необхідність залучення старшокласників до виконання дослідницької діяльності з метою розвитку їх творчих здібностей. Підкреслюється важливість самостійності та пізнавальної активності як складових дослідницької та творчої діяльності.

Постановка проблеми. Загальна стратегія держави у реформуванні освітньої системи в Україні базується на таких основних принципах: “навчитися жити разом, навчитися набувати знань, навчитися працювати, навчитися жити” [4, с. 6]. Ці принципи об’єднує ідея про те, що повноцінним членом суспільства має бути активна особистість, яка здатна до творчого пізнання і перетворення світу протягом усього життя. В зв’язку з цим на перший план виходить інформаційно-діяльнісний компонент змісту шкільної освіти, що визначає різні аспекти формування особистості в процесі діяльності. Серед них виділяють: пізнавальний, ціннісний, технологічний та розвивальний, які, в свою чергу, розкриваються через опанування учнями знань світоглядного значення, культурних норм та традицій, оволодіння навичками з різних видів діяльності на репродуктивному та творчому рівнях, розвиток інтелектуальних процесів, пізнавальної активності, самостійності та емоційно-вольової сфери [4]. Визначені аспекти мають знайти своє відображення у змісті навчального матеріалу та формах навчальної діяльності школярів.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз наукової літератури свідчить, що різні аспекти питання про роль та організацію дослідницької діяльності учнів висвітлені у роботах Л.Виготського, П.Каптерєва, Д.Левітеса, А.Леонтьєва, І.Лернера, Б.Ломова, М.Махмутова, А.Музиченко, Н.Обозова, В.Оконя, В.Сластеніна, І.Чечель, В.Шадрикова, Т.Шамової, Г.Щукіної та інших учених. Ґрунтовно досліджувалось теоретико-методологічне підґрунтя дослідницької діяльності (Г.Альтшуллер, В.Вернадський, С.Гончаренко), особливості формування дослідницьких умінь та навичок учнів у навчальній діяльності (В.Андрєєв, Л.Левченко, Н.Недодатко, О.Павленко, Г.Пустовіт, А.Сологуб).

Однак, незважаючи на чисельні дослідження, подальшого вивчення потребує проблема вивчення ролі дослідницької діяльності у розвитку творчих здібностей старшокласників. Адже швидкий ріст знань, ще не відкритих явищ, швидка зміна технологій вимагають орієнтації освіти на ще не досягнутий рівень науки та техніки. В таких умовах перед учнем стоїть складна задача – бути готовим до сприйняття нової інформації, самостійного її опрацювання, побудови можливих стратегій розв’язання проблемних ситуацій. Найбільш ефективний шлях досягнення цього результату – сформувати в учнів дослідницький стиль мислення, розвивати їх творчі здібності в процесі пізнавальної діяльності. Тому

метою цієї статті визначимо обґрунтування суті та змісту дослідницької діяльності як одного з чинників розвитку творчих здібностей старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Одним із шляхів створення умов для самореалізації особистості та розвитку її творчих здібностей є використання дослідницького методу навчання. Більшість науковців розглядають дослідницьку діяльність через призму проблемного навчання, як одного з методів організації самостійної пізнавальної діяльності учнів.

Так, наприклад, М.Махмутов визначає проблемне навчання як тип розвиваючого навчання, в якому поєднуються систематична самостійна пошукова робота учнів та засвоєння ними готових наукових висновків, а система методів побудована з урахуванням цілепокладання та принципу проблемності [8, с. 257].

Л.Момот суть проблемного навчання розкриває через створення на уроках системи проблемних ситуацій та керуванні діяльністю учнів під час розв'язування навчальних проблем, результатом чого є формулювання учнями правил та законів, відкриття для себе нових знань [9, с. 6].

Сутність проблемного навчання, на думку В.Лозової та Г.Троцько, полягає у такій організації процесу навчання, в основі якої лежить утворення проблемних ситуацій, визначенні учнями проблеми, їх самостійному або за допомогою вчителя розв'язанні [5, с. 277]. Очевидно, що суттєвим моментом проблемного навчання є використання вчителем частково-пошукових та дослідницьких методів навчання учнів.

Багато вітчизняних та зарубіжних педагогів (В.Мадзігон, М.Махмутов, О.Пехота, В.Паламарчук, О.Поддьяков, О.Савченко, J.Beckmann, R.Paul) відмічали, що дослідницький метод дозволяє розширити поле діяльності у роботі над навчальною проблемою і забезпечує формування в учнів дослідницьких умінь і навичок, здібностей творчо підходити до вирішення проблеми.

В "Енциклопедії освітніх технологій" Г.Селевко стратегію "дослідницького навчання" розглядає як один з варіантів якісної освіти для обдарованих дітей. Головна особливість даного підходу – активізація навчання, з наданням йому дослідницького, творчого характеру, щоб передати учню ініціативу в організації свого розвитку [11, с. 718].

Г.Пустовіт визначає дослідницьку діяльність як таку, що безпосередньо пов'язана з вирішенням творчого, дослідницького завдання, що не має наперед відомого результату та передбачає етапи, характерні для наукового дослідження (3, с. 236).

У роботі О.Марченко дослідницькою називається навчальна діяльність учнів, яка заснована на принципах наукового пізнання, самою структурою і змістовою спрямованістю орієнтована на розвиток творчого, самостійного мислення, що відзначається гнучкістю, послідовністю, критичністю, логічною довершеністю і відповідністю нормам мовленевого вираження, а також сформованою системою духовних цінностей учнів і стійкою пізнавальною потребою [7, с. 49]. Надзвичайно важливим, на нашу думку, у цьому визначенні є акцент на самостійності мислення, яке лежить в основі класифікації видів дослідницької діяльності учнів.

На думку О.Моляко самотійність відіграє ключову роль у виділенні такого критерію розвитку творчості школярів як творчий рівень задач, що розв'язують учні. Підкреслюючи, що вектор розвитку творчості учнів направлений від здійснення задуму вчителя до самотійного формулювання та розв'язання навчальної проблеми, учений виділяє чотири рівні творчості школярів:

- робота учнів над завданням полягає лише у матеріалізації задуму, розробленого педагогом, іншими людьми;
- учні самотійно розробляють задум розв'язання завдання;
- учні самотійно формулюють умову завдання, розробляють задум його розв'язання і т. і.;
- учні самотійно формулюють проблему, умову завдання, розробляють задум його розв'язання [3, с. 899].

В свою чергу В.Лозова визначає самотійність як здатність індивіда виконувати діяльність своїми власними силами, без сторонньої допомоги. Вона виділяє чотири види самотійної роботи, в основі яких лежить характер діяльності учнів: репродуктивна, реконструктивна, евристична та творча [3, с. 803].

А.Хуторський, звертаючись до проблеми свободи та заданості у навчанні, приходять до висновку, що свобода школяра у навчанні визначається самотійністю його діяльності. В той же час, у відповідності до законів діалектики, свобода самовираження, творчі пошуки та одержання творчого продукту, припускає заданість методології його діяльності. "Тому мало свободу дітям дати, потрібно навчити їх діяти" [12, с. 19].

Дослідницька діяльність учнів має певні особливості, які необхідно враховувати під час організації її педагогічного супроводу.

Спираючись на думку Л.Виготського про зону найближчого розвитку дитини, перш за все підкреслимо, що саме для старшокласника характерне формування теоретичного наукового мислення. Його розумовій діяльності притаманні більш високий рівень узагальнення та абстрагування, вміння глибоко аналізувати матеріал, аргументувати та доводити положення, пояснювати явища, знаходити зв'язки між ними, виявляти закономірності, засвоювати способи пізнання загальних законів природи та суспільства.

В учнів старших класів пізнавальна діяльність набуває більш активного, самотійного та творчого характеру, зростає ступінь усвідомленості, значущості навчальної діяльності як способу досягнення майбутніх професійних цілей. На цьому етапі має бути важливою психічна установка: знання, вміння, навички, способи діяльності потрібні не для того, щоб їх накопичувати, а для здобуття нових знань, для саморозвитку та самотійного пізнання об'єктивної дійсності, для формування адекватної самооцінки та адаптації до соціальних, економічних, політичних, культурних змін у сучасному суспільстві. Тому пошук інформації, побудова гіпотез, доведення, оперування поняттями, тобто складові процесу пошукової, дослідницької діяльності, мають принципово важливе значення. Адже саме якості дослідника, "відкривача наукових істин" утворюються в цьому віці і тому особливо чутливі до педагогічних

впливів [6, с. 156]. “Було б помилкою вважати, що навколишній світ сам по собі навчить дитину думати. Без теоретичного мислення речі залишаться прихованими від дитячих очей непроникною стіною. Природа стає школою розумової праці лише за умови, коли дитина відволікається від оточуючих її речей, абстрагується. Яскраві образи дійсності необхідні для того, щоб дитина навчилася пізнавати взаємодію як важливу рису навколишнього світу. Пізнання взаємодії як безпосередня підготовка до абстрактного мислення...” [7, с. 124].

Науковці та педагоги-практики підкреслюють, що основні етапи організації та проведення дослідницької діяльності учнів побудовані на основі методології наукового дослідження та передбачають такі елементи: визначення проблеми, ознайомлення з літературними джерелами та їх опрацювання, формулювання гіпотези дослідження, проведення дослідження, аналіз його результатів та формулювання висновків, конкретна суспільно корисна, масова чи природоохоронна робота учнів за результатами здійсненого дослідження [3, с. 236].

Головними завданнями дослідницької діяльності старшокласників є:

- формування наукового світогляду, оволодіння методологією та методами наукового дослідження;
- постійне збагачення та удосконалення своїх знань;
- розвиток творчих здібностей;
- розвиток інтелектуальної активності, здатності застосовувати теоретичні знання у практичній діяльності.

Організаційними формами дослідницької діяльності можуть бути написання рефератів, проведення експериментів, спостережень, розв’язання дослідницьких задач, виконання проектів, екскурсії, вивчення архівних та біографічних матеріалів, конструювання та моделювання, участь у науково-практичних конференціях та інше.

Мислення починається там, де створюється проблемна ситуація. Американський психолог К.Пібрам розглядає прийняття рішення з розв’язання проблемної ситуації як вихід з невизначеності, яку він трактує як невідповідність між змістом того, що людина сприймає в даний час, та змістом пам’яті. Ця невідповідність “вмикає” емоції та дає поштовх мисленню. Саме тому дослідники творчих здібностей вважають дуже цінною здатність людини дивуватись, вбачати у звичайних речах та явищах незвичне. Адже саме внутрішня цікавість, пізнавальний інтерес дитини, на думку О.Савченко, є сильним стимулом до навчання, найважливішим мотивом для дослідницької діяльності. Зважаючи на той факт, що кожна людина сприймає навколишній світ суб’єктивно, можна припустити, що різним людям одні й ті самі явища, предмети “обертаються” своїми різними сторонами. Тому створення проблемної ситуації пробуджує інтелектуальні почуття, розкриває перед учнями безмежний простір для виявлення своїх творчих здібностей та властивостей особистості.

У процесі виконання навчального дослідження дитина займає позицію суб’єкта навчання, вона стає діячем, який намагається досягти власного розуміння культурного надбання людства. А навчання сприймається як процес усвідомленого генерування знань та як набуття

особистістю вмінь використовувати ці знання в своєму житті. Ця точка зору заснована на теорії діяльності О.М.Леонтьєва, яка полягає у тому, що становлення особистості здійснюється лише в процесі діяльності, яка охоплює психічні, інтелектуальні та матеріально-практичні процеси.

У світлі цього аспекту питання важливими є дослідження науковців щодо активності особистості. Так, наприклад, О.Савченко розглядає її як діяльне ставлення людини до сприймання, пізнання і перетворення світу; що виявляється через запитання, прагнення мислити у процесі сприймання, відтворення, розуміння, творчого застосування, визначає як пізнавальну активність [10, с. 347].

Т.Волобуєва трактує активність особистості як творчу активність: мобілізацію інтелектуальних, моральних, вольових і фізичних сил учня на виконання нових, невідомих йому раніше завдань. Вона виділяє такі аспекти творчої активності учнів: обсяг роботи, яку виконує учень, оперативність виконання, інтенсивність виконання, ступінь і характер ускладнень при виконанні завдань, задоволеність результатами, мотиви виконання, вольові зусилля, виразність прагнення до подолання труднощів, виразність прагнення до продовження діяльності, тривалість утримання цілі, кількість додаткових спроб, різноманітність прийомів, розробка “свого” методу виконання завдання [2, с. 7].

Окремо слід виділити точку зору Д.Богоявленської, яка розглядає інтелектуальну активність як одиницю аналізу творчості. Автор відходить від традиційного поняття “активності” як синоніму тону діяльності або життєдіяльності взагалі, що зумовлено первинним тлумаченням змісту *activus* – діяльний, енергійний. Розкриття поняття “інтелектуальної активності” пов’язується з біль пізньою традицією, розробленою в працях Н.Бернштейна як “ініціатива початку зсередини”. Інтелектуальна активність – інтегральна властивість особистості, яка забезпечує здатність до ситуативно не стимульованої ззовні продуктивної діяльності, вихід за межі заданої ситуації. Основними її компонентами є інтелектуальні (загальні розумові здібності) та неінтелектуальні (перш за все мотиваційні) фактори розумової діяльності [1, с. 107].

Д.Богоявленська виділяє три рівня інтелектуальної активності:

- стимульно-продуктивний або пасивний – продуктивна діяльність визначається дією якого-небудь зовнішнього стимулу. Цей рівень відповідає сучасному поняттю “загальна обдарованість”;

- евристичний – діяльність носить творчий характер, не стимулюється ні зовнішніми факторами, ні суб’єктивною оцінкою незадоволеності результатами діяльності. Маючи достатньо надійний спосіб рішення, людина продовжує аналізувати склад, структуру своєї діяльності, співставляє між собою окремі задачі, що призводить її до відкриття нових, оригінальних способів розв’язання. Кожна нова знайдена закономірність оцінюється та переживається евристом як відкриття, творча знахідка. В той же час вона оцінюється тільки як новий, “свій” спосіб, який дозволить йому вирішити поставлені перед ним задачі;

- креативний – знайдена емпірична закономірність стає для людини не евристикою, формальним прийомом, а самостійною проблемою. На цьому рівні виникає феномен пізнавального цілепокладання, тобто творча

дія призводить до породження нової цілі, втрачаючи форму відповіді. Таким чином, творчість починається там, де перестає бути тільки відповіддю, тільки рішенням раніше поставленої задачі. При цьому вона залишається і рішенням, і відповіддю, але разом з тим, в ній є ще щось “зверху того” – вихід в новий простір, на нову проблему [1, с. 129].

Аналіз різних підходів до поняття пізнавальної активності дає змогу зробити висновок, що, входячи до складу творчих здібностей, внутрішня активність особистості перетворює її з суб'єкта-спостерігача в суб'єкта діяльності, для якої характерні цілеспрямованість, усвідомленість, плановість, рефлексивність, тобто структурні компоненти дослідницької діяльності.

Не менш важливим в організації дослідницької діяльності старшокласників є врахування індивідуальних особливостей кожної дитини. Це пов'язано з різним темпом та мотивацією навчальної діяльності учнів. Цей факт приводить нас до думки, що залучення дітей до дослідницької діяльності буде більш доцільним та ефективним в рамках позаурочної навчальної діяльності з природничих дисциплін. Адже такі заняття доповнюють роботу на уроках і дають можливість задовольнити інтереси та бажання учнів, що виходять за межі навчальної програми.

Необхідно пам'ятати, що головна мета дослідницької діяльності не одержання певних фактів, формування дослідницьких вмінь та навичок, а створення у дитини уявлення про закономірності та закони розвитку природи та суспільства, формування причинно-наслідкових зв'язків, уявлення про можливість поліваріантного розв'язку багатьох задач. Зробити це простіше всього, вивчаючи предмети та явища, які знайомі учням з повсякденного життя. Тому предмети природничого циклу мають великі потенціальні можливості, адже природа, оточуючий світ, біологічні та фізичні процеси, які учні можуть спостерігати не в штучно створених умовах, є невичерпним джерелом пізнання.

Висновки. Таким чином, використання дослідницького методу навчання старшокласників, який дозволяє самостійно досягати нових результатів, відкривати нові (нехай і суб'єктивні) істини, призводить до формування особистості зі значно більшим спектром творчих здібностей та набагато міцнішим творчим потенціалом. Це вимагає самостійного розкриття сутності нових понять і способів діяльності, підвищує рівень творчої уяви та творчого мислення, розвиває пізнавальну самостійність, оскільки використовуються такі форми мислення, як проблема, гіпотеза, дедукція, які забезпечують перехід від емпіричного рівня дослідження до теоретичного.

На нашу думку, найбільш важливим є те, що в процесі дослідницької діяльності поряд з трансформацією проблемної ситуації від формулювання проблеми до знаходження шляху її розв'язання відбувається розвиток самого учня, його знань, умінь, досвіду творчої діяльності. Перспективним щодо окресленого питання є необхідність створення інтегрованого спецкурсу “Методика дослідницької діяльності старшокласників”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей / Диана Борисовна Богоявленская. – М.: Академия, 2002. – 320 с.
2. Волобуєва Т. Б. Розвиток творчої компетентності школярів / Тетяна Борисівна Волобуєва – Х.: Вид. група Основа, 2005. – 112 с.
3. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України / В.Г.Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Корсакова О. К. Зміст сучасної шкільної освіти: Дидактичний аспект / О.К.Корсакова, С. Е. Трубачова. – К.: ФАДА, ЛТД, 2003. – 56 с.
5. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник / Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – 2-е вид., випр. і доп. / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків: ОВС, 2002. – 40с.
6. Малафіїк І. В. Дидактика: Навчальний посібник / Іван Васильович Малафіїк. – К.: Кондор, 2005. – 398 с.
7. Марченко О. В. Формування культури мислення старшокласників засобами дослідницької діяльності: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.09 / Марченко Олена Вікторівна. – К., 2007. – 226 с.
8. Махмутов М. И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории / Мирза Исмаилович Махмутов.- М.: Педагогика, 1975. – 368 с.
9. Момот Л. Л. Проблемно-пошукові методи навчання в школі / Людмила Людвиківна Момот. – К.: Рад. школа, 1984. – 63 с.
10. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів / Олександра Яківна Савченко. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.
11. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. / Г. К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 2006. – 816 с.
12. Хуторской А. В. Современная дидактика: Учебник для вузов / Андрей Викторович Хуторской. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.

Михайленко Н. А. Роль исследовательской деятельности в развитии творческих способностей старшеклассников.

В статье доказана необходимость привлечения старшеклассников к выполнению исследовательской деятельности с целью развития их творческих способностей. Подчеркивается важность самостоятельности и познавательной активности как составляющих исследовательской и творческой деятельности.

Mykhaylenko N.A. The role of research activities in the development of students of senior school creative capabilities.

The necessity of attraction of students of senior school to the execution of research activities aimed at their creative capabilities development is proved in this article. The importance of independent and cognitive activity as a component of research and creative activities is emphasized.